

УДК 378. 31 (447)
К 44

Ольга КОБРІЙ

**МОДЕЛЮВАННЯ ЗМІСТУ
ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН
У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)**

У статті простежується розвиток уявлень про зміст педагогічних дисциплін у вишах, його обсяг та якість пропонованої інформації, зорієнтованості на творчу діяльність. Обґрунтовано кардинальні зміни у трактуванні педагогічних процесів у зв'язку з новим соціальним замовленням, еволюцією змісту педагогічних дисциплін у ВНЗ України протягом досліджуваного періоду, а також їх відображенням у навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках.

Ключові слова: моделювання змісту педагогічних дисциплін, навчальні плани, програми, підручники, посібники, соціальне замовлення.

Постановка проблеми. Зміст навчальних дисциплін вищої освіти відображений, звісно, у навчальних планах, програмах, підручниках. Тому його реформування, моделювання кількості та якості пропонованої студентам інформації, зорієнтованості на майбутню фахову діяльність передбачає насамперед істотні зміни у засобах навчання.

Моделювання змісту педагогічних дисциплін упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст. допоможе врахувати досвід ВНЗ щодо поліпшення фахової підготовки студентів, необхідність забезпечення якісної освіти впродовж усього життя. Кардинальні зміни у трактуванні педагогічних процесів, очевидно, також відбуваються у зв'язку з новим соціальним замовленням та еволюцією змісту педагогічних дисциплін у ВНЗ України протягом досліджуваного періоду. Усі вони, безперечно, відображаються моделюванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує важливість побудови ефективного змісту вищої освіти. Зокрема С. Ніколаєнко акцентує увагу на необхідності якісної освіти впродовж усього життя, В. Кремень обґрунтовує сутність переорієнтації на проблемно-діяльнісний (а не інформаційний) тип освіти (у книзі “Освіта і наука України...” [6, 21]), І. Бех розкриває особистісно зорієнтований підхід у навчанні і вихованні особистості, О. Вишневський наголошує на забезпеченні змісту сучасного виховання та включаючи до морального виховання абсолютні вічні цінності, що мають вселюдський характер (у навчальному посібнику для студентів “Теоретичні основи сучасної української педагогіки” [3, 267]), А. Фурман захищає модульну структуру змісту навчальних предметів і відповідну побудову підручника та пропонує прискорену динаміку занять, насиченість проблемними завданнями та пошуковими діями, що відображено у монографії “Теорія і практика розвивального підручника” [11, 179 – 180]), В. Шахов чітко пов’язує побудову змісту підручників чи посібників із включенням у них “творчих завдань студентам на аналіз, порівняння, узагальнення теоретичних положень, осмислення шкільної практики, пояснення й аргументацію своєї точки зору” [12, 104] та ін.

Підручники і посібники з педагогіки Н. Волкової, І. Зайченка, А. Кузьмінського і В. Омеляненка, Б. Лихачова розкривають в основному загальні основи педагогіки, дидактику та теорію виховання, пропонують засвоїти особливості розвитку (тема “Розвиток і формування особистості”). Недоліками цих підручників і посібників з педагогіки, на наш погляд, є уникнення філософських питань та недостатня увага до положень теорії розвивальної навчальної діяльності, відображення ними традиційних уявлень про педагогіку як науку та її структури (ще з радянських часів). Спостерігається повний збіг позицій, якщо за модель приймалася структура радянських підручників чи посібників з педагогіки. Поширеними є змістові характеристики естетичного, трудового, розумового, фізичного виховання (традиційних видів виховання), натомість недооцінюється національно-патріотичний аспект змісту виховання.

Зауважимо, що посібник О. Вишневського “Теоретичні основи сучасної української педагогіки” [3] вирізняється

з-поміж інших оригінальною структурою. новою філософією освіти і теорією розвитку. Він чітко виокремлює питання, які розкриваються у теоретичному курсі педагогіки, і ті, що розглядатимуться в методиці позаурочної діяльності. Тому тут відсутній матеріал щодо діяльності класного керівника й аналіз різних форм позаурочної діяльності. Деякі філософські питання стосовно теорії виховання, взявши за основу запропоновану О. Вишневським систему цінностей, розглядає М. Фіцула [10].

Традиційно педагогікою і методикою виховної роботи вивчаються робота класного керівника, форми позаурочної, позакласної та позашкільної роботи, методи виховання тощо, що створює проблему розподілу цих тем між педагогічними дисциплінами. За нашими спостереженнями, підручники з педагогіки, видані на початку ХХІ ст., містять завдання для самостійної роботи, виконання яких передбачає творчу роботу студентів. Часто виділяються окремо завдання для самопідготовки чи самоконтролю (наприклад, у підручнику А. Кузьмінського та В. Омеляненка “Педагогіка”). Крім них, основою для творчої роботи на заняттях слугують також вміщені у підручниках схеми, таблиці, моделі зв’язків між фактами та явищами.

Посібники, які моделюють зміст методики позаурочної діяльності, позашкільної роботи (С. Карпенчук – “Теорія і методика виховання” [5], О. Кобрій і М. Чепіль – “Методика позаурочної діяльності”, І. Сущенко – “Позашкільна педагогіка” та ін.), є істотним доповненням до практичних аспектів виховання; вони містять запитання і завдання не лише репродуктивного, а й пошуково-творчого характеру до пропонуванних тем. Це вказує на наявність діяльнісно-творчого компонента репрезентованого ними змісту методики позаурочної роботи.

Історія педагогіки завдячує своїм сучасним трактуванням педагогічної думки, насамперед педагогам В. Кравцю, М. Левківському, О. Любару, М. Стельмаховичу, Д. Федоренку, Б. Ступарикові та ін. Зміст історії педагогіки збагатився публікаціями навчальних посібників (М. Чепіль і А. Федорович), а також посібників із педагогіки, які вміщали розділ, присвячений історії дисципліни, – Н. Волкової, М. Фіцули [10], І. Богданової, І. Бужини та ін.

Допомогу студентам у підготовці до занять надавали також різноманітні першоджерела, характеристики персоналій, хрестоматії з історії педагогіки. Втілення у сучасному змісті навчальних, у т. ч. педагогічних, дисциплін гуманістичних та демократичних ідей дає змогу простежити їхній розвиток на кожному історичному етапі, еволюцію цього змісту впродовж окресленого історичного періоду, зробити висновки про його кардинальні перетворення. Аналіз обсягу та якості пропонованої інформації, зорієнтованості на творчу діяльність протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. погребує врахування досвіду ВНЗ щодо поліпшення фахової підготовки студентів. Звідси – важливість моделювання змісту педагогічних дисциплін, яке є найкращим способом відображення усіх таких перетворень.

Необхідність використання моделювання при вивченні педагогічних явищ і процесів обґрунтовують С. Архангельський, В. Беспалько [1], В. Гриньова [4], Н. Кузьміна [7], Ю. Татур [1] та ін. Усі вони майже однаково називають загальні ознаки такого моделювання: наявність у системі єдиного цілого компонентів, зміна властивостей одного з яких веде до зміни іншого; наявність істотних зв'язків між частинами цілого: зв'язки із середовищем, що забезпечують зміни в системі [4, 93 – 94]; [7, 3].

Мета статті – простежити розвиток уявлень про моделювання змісту педагогічних дисциплін у ВНЗ України протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та у зв'язку зі зміною соціального замовлення та еволюцією цього змісту.

Місце педагогічних дисциплін у загальній системі вищої освіти визначається такою залежністю: вони є основою для вивчення фахових методик та проходження практики педагогічної діяльності. Вважаємо, що до початку вивчення педагогічних предметів курс “Загальна психологія” має бути засвоєний, а “Вікова та педагогічна психологія” може викладатися паралельно з “Історією педагогіки”.

Відомо, що динаміка вивчення студентами педагогічних дисциплін, як правило, визначається традиційно-логічною структурою їхнього змісту, яка будується на основі засвоєння психологічних закономірностей та з урахуванням запитів практики. Цьому сприяє зроблений нами порівняльний аналіз змісту підручників і посібників з педагогіки. Моделювання послідовно-

сті вивчення педагогічних тем вкачує на практичну значущість визначення змісту педагогічних дисциплін (що розкривається також через зміст навчальних програм). Адже модель є узагальненим уявним образом, який відображає сутність, структуру і функції педагогічного явища чи процесу, виключає неістотні й випадкові залежності; конструкція, в якій розташовують символи людського досвіду або мислення.

Широкому загалу відомі випадки моделювання освітніх явищ і процесів за педагогічними здібностями (В. Сластьонін, Н. Кузьміна [7]), за ключовими поняттями (М. Пантюк, Т. Пантюк [9]). Оскільки визначена нами структура змісту педагогічних дисциплін містить різні компоненти, то ці моделі не можуть стати основою побудови нашої концепції.

Якщо зміст педагогічних дисциплін репрезентується навчальними програмами, підручниками, посібниками, які також означають його моделювання, то ці чинники повинні засвідчити їхню відповідність вимогам до професійно-педагогічної підготовки студентів і перспективам на майбутнє. Тому треба враховувати закономірності та психологічні механізми навчання і виховання, а також запити практики, хоч насправді вони мало відповідають цим вимогам. Детальне вивчення навчальних планів і програм свідчить про різноманітні варіанти поєднання психолого-педагогічних дисциплін та неузгодженість вивчення психології, педагогіки та фахових методик, що послаблює професійно-педагогічну спрямованість підготовки майбутнього фахівця.

Аналіз підручників з педагогіки, посібників з методики трудового (морального, естетичного) виховання (О. Богданова, Ф. Корольов, І. Мар'єнко, М. Савін та ін.), методичних розробок (М. Миронов, В. Терський та ін.) 50-х – 70-х рр. ХХ ст. доводить їхню ідейну підпорядкованість радянським установкам. Підручники і посібники з педагогіки, методики виховної роботи, історії педагогіки, основ педагогічної майстерності, поширені у 80-х рр., також містили інформацію, висвітлену з ідеологічної точки зору, і безліч цитат з творів марксизму-ленінізму, тогочасних партійних діячів та резолюцій партійних з'їздів. Вони були підпорядковані марксистсько-ленінській ідеології, відповідали вимогам авторитарних процесів навчання та виховання і до того ж відоб-

ражали стандартний, уніфікований, без урахування національних особливостей зміст освіти, репрезентували авторитарний зміст освіти (що відповідає марксистсько-ленінській ідеології).

Прогресивні обґрунтування Б. Коротяєва, І. Огородникова, П. Підкасистого, М. Скаткіна, Г. Щукіної та ін. щодо визначення розвивального ефекту навчання, дослідження творчих процесів у навчальній діяльності все ж знайшли відображення у педагогічних дисциплінах до 70-х рр. ХХ ст. Якісного проведення занять, ефективності розробки змісту предметів вимагала й теорія оптимізації навчально-виховного процесу Ю. Бабанського. До того ж удосконалення змісту педагогічних дисциплін (починаючи 1975-м роком) супроводжувалося посиленою увагою до педагогічної практики як засобу закріплення теоретичних знань. Водночас у частині демократичних перетворень, які стосувалися виявлення умов ефективної самостійної роботи учнів чи студентів, ішлося про забезпечення вагомих результатів лише пізнавальної діяльності, що позначилося на акцентуванні на обов'язкових для засвоєння студентами знань та умінь, що все ж зумовлювало процес нарощування інформації, а не творчої діяльності. Тому підготовка майбутніх фахівців проводилася в умовах авторитарного навчання і нагадувала своєрідне “нав'язування” творчості.

Порівняльний аналіз основних підручників і посібників з педагогіки, виданих до 1991 р., допомагає скласти уявлення про традиційний зміст педагогіки та змістове наповнення її основних розділів. Навчальний посібник з педагогіки за редакцією Ю. Бабанського містить, на відміну від попередніх, тему “Цілісний педагогічний процес”, хоч розкриті методологічне підґрунтя не дає змоги об'єктивно з'ясувати сутність педагогічного процесу та його зміст.

Зміст методики виховної роботи радянського періоду розкритий у навчальних посібниках М. Болдирева “Методика воспитательной работы в школе”, Е. Монозона “Проблемы теории и методики коммунистического воспитания”, у праці А. Макаренка “Методика організації виховного процесу” [8]. До цього змісту входять форми організації дитячого колективу, методика виховання в колективі і через колектив, що, як підкреслювалося, “відрізняє радянську педагогіку від буржуазної” [8, 3 – 4].

Крім методики виховання колективу, А. Макаренко пропонує форми і методи організації сімейного виховання, умови успішного виховання в сім'ї, розкриття ролі комсомольської і піонерської організацій у вихованні учнівського колективу, особливості виховання в сільській школі, а також облік та оцінювання результатів виховання.

Зміст курсу “Історія педагогіки” протягом кінця 40-х – 80-х рр. ХХ ст. розкривався у посібнику М. Даденкова, підручнику для педагогічних інститутів М. Константинова, Е. Мединського, М. Шабаєвої та ін. Тут, звісно, висвітлювалися постанови партії та уряду, які зобов'язували ідеологізувати освіту, біографії вождів марксизму-ленінізму як класиків педагогічної науки, події з життя народу, які засвідчували його відданість панівній ідеології.

Лише наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. починають відкрито висвітлювати реальні орієнтири вищої освіти, стан функціонування усієї системи навчання, статус його учасників, розгортати ідеї гуманізації та демократизації змісту освіти. Вони стосуються різнорівневого навчання, індивідуалізації та диференціації навчання, розвивального та виховного навчання, моделювання та структурування змісту навчальних предметів, опорно-логічних схем у навчанні. Нове соціальне замовлення, прогресивне педагогічне мислення ведуть до кардинальних змін у трактуванні педагогічних явищ і процесів, намагань об'єктивного тлумачення змісту історії педагогіки (що починає включати характеристику української педагогічної думки, неупереджений аналіз зарубіжних теорій).

Сучасні тенденції модернізації змісту педагогічних дисциплін передбачають необхідність забезпечення ВНЗ різноманітними підручниками й посібниками, у т. ч. авторськими, з педагогічних дисциплін. Звісно, пропонуються набори завдань, методичних рекомендацій задля самостійної роботи, списки літературних джерел. Крім того, визначається графік консультацій, розклад розв'язування завдань та контролю тощо.

Якщо з 2002/03 навчального року типові навчальні плани підготовки фахівців включали такі педагогічні дисципліни, як педагогіка, методика виховної роботи, основи педагогічної майстерності та історія педагогіки, то з 2007/08 навчального року до

цього переліку долучився курс “Основи корекційної педагогіки”, який запроваджувався як нормативний.

Уведення державних стандартів щодо підготовки фахівців у ВНЗ України (2004) та врахування ідей Болонського процесу уможливили провести істотні зміни у змісті педагогічних дисциплін, які стосувалися головно запровадження кредитно-модульної системи навчання, відведення значної кількості годин на самостійну роботу студентів та якісного її забезпечення.

Набір тем до кожного блоку підбирається педагогом індивідуально (залежно від програми курсу, робочої програми, специфіки спеціальності навчального закладу, складу студентів, їхніх вікових та індивідуальних особливостей тощо). Для студентів педагогічних спеціальностей, які зорієнтовані на школу, тематика навчальних занять відображатиме відповідну підготовку (наприклад, до педагогічних дисциплін входить “Школознавство”); для непедагогічних спеціальностей, залежно від кількості визначених годин, – регулюватимуться як кількість модулів, так і назва блоків. Тематика занять обов’язково відображатиме потреби майбутньої діяльності у відповідних типах навчальних закладів.

Рівень методики виховної роботи представляють розробки із соціальної педагогіки, етнопедагогіки, превентивної педагогіки, педагогіки управління, реабілітаційної, порівняльної, корекційної педагогіки тощо. Адже теорія виховання єдина, а умови та особливості організації виховного процесу – різні.

Зорієнтованість на реалізацію теоретичних питань у практиці навчальних закладів характерна для навчальних посібників П. Щербаня “Прикладна педагогіка”, І. Прокопенка “Педагогічні технології”, М. Чепіль і Н. Дудник “Педагогічні технології”, інтерактивного підручника І. Підласого “Практична педагогіка або три технології” для педагогів ринкової системи освіти та ін. Тут ідеться про використання інформаційних технологій, інтерактивного навчання, гуманістичну спрямованість освітніх інновацій, розкриваються технології розвивального навчання, організації групової діяльності, методу проектів, а також ідеться про предметні, галузеві, локальні і модульні педагогічні технології.

На наше глибоке переконання, методика позаурочної діяльності має втілювати діяльнісний підхід до організації педагогічного процесу. Тому центральне місце в цьому курсі повинні займати аналіз методів виховання та самовиховання, технології виховного заходу і різних форм з кожного виду діяльності (організаційно-обслуговуючої, навчально-пізнавальної, художньо-творчої, спортивно-оздоровчої, добродійної, громадсько-патріотичної, відпочинкової).

За В. Бондарем, “найпродуктивнішим є врахування залежності кількості модулів від числа цілей і завдань підготовки спеціаліста, виявлених з аналізу його майбутньої діяльності. Цей підхід може бути корисним як для дисциплін теоретико-методологічної спрямованості, так і для суто фахових (базових і прикладних)” [2, 205]. Як зазначає В. Шахов, усі педагогічні категорії, явища і процеси входять до структури багатьох модулів [12, 208], тому останні передбачатимуть різні рівні узагальнення матеріалу та різноманітні зв’язки між собою.

Зміст теми “Цілісний педагогічний процес”, який уперше був розкритий у “Педагогіці” за редакцією Ю. Бабанського, сучасні педагоги (Н. Волкова, М. Фіцула [10], В. Шахов [12, 328] та ін.) вважають суперечливим, оскільки ставиться під сумнів існування єдиних закономірностей і принципів навчання та виховання. Натомість нами відстоюється позиція існування окремих принципів для навчання і виховання. У цьому розумінні ми є послідовниками Ю. Бабанського і визнаємо цілісний підхід до побудови навчально-виховного процесу. Окремі характеристики для навчання, виховання і розвитку можуть проводитися на етапі абстрагування від реального педагогічного процесу з метою детального їх вивчення й аналізу. Отже, вважаємо за необхідне визначити Єдині принципи педагогічного процесу.

За результатами порівняльного аналізу сучасних підручників і посібників з педагогіки зміст педагогічних дисциплін формується авторами по-різному, тому очевидними є відмінності у визначенні тем, формулюванні розділів, трактуванні понять. Навіть у педагогіці для майбутніх учителів визначаються або відсутні окремі теми (“Педагогічний процес”, “Система освіти в Україні”, “Процес навчання” тощо). Найбільше відмінностей спостерігаємо у визначенні філософських засад виховання, цінностей виховання,

ставленні до теорії розвитку колективу та з'ясуванні особливостей виховання особистості в колективі, хоч політикою державотворення визначилися реальні орієнтири педагогічного процесу – ідеї гуманізму, демократії, відданості нації.

Аби уникнути повторень у наступних після вивчення цього курсу дисциплінах (наприклад, “Методика позаурочної діяльності”), ці теми, як правило, не включають. Звідси методи, форми, інститути і чинники виховання також не можуть вивчатися у теоретичних основах педагогіки в повному обсязі, а лише оглядово, акцентуючи увагу студентів на характеристиці понять та аналізі взаємозв'язків між ними. Усі ці зауваження не дійсні, якщо курс педагогіки вважати інтегрованим.

Окремо слід зазначити, що тема “Робота класного керівника” визначається здебільшого через стереотипне бачення структури підручника чи посібника з педагогіки. І навпаки, нестандартне розуміння структури педагогіки дає змогу майбутнім педагогам поєднувати матеріал цієї дисципліни з історією педагогіки. Саме такий підхід обґрунтовує необхідність інтегрування змісту педагогічних дисциплін, а відтак – визначення його інваріантної складової, що стосується вивчення педагогіки студентами як педагогічних, так і непедагогічних спеціальностей.

Викладене свідчить, що існують різні погляди щодо включення до змісту теоретичних основ педагогіки (чи загальної педагогіки) навчального матеріалу про діяльність класного керівника, роботу з важковиховуваними чи обдарованими дітьми, окремих тем зі школознавства чи основ педмайстерності. Кардинальні зміни у трактуванні педагогічних процесів у зв'язку з новим соціальним замовленням, а також еволюцією змісту педагогічних дисциплін у ВНЗ України протягом досліджуваного періоду відображені за допомогою моделювання змісту педагогічних дисциплін у навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках.

У перспективі дослідження є порівняльний аналіз педагогічного інструментарію реалізації змісту навчальних дисциплін відповідно до умов навчання та виховання студентів педагогічних і непедагогічних спеціальностей.

Література

1. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов / Владимир Павлович Беспалько, Юрий Геннадиевич Татур. – М. : Высшая школа, 1989. – 144 с.
2. Бондар В. І. Дидактика : підручник [для студ. вищих пед. навч. закл.] / Володимир Іванович Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Омелян Вишневський. – 2-е вид., доопрац. і допов. – Дрогобич : Коло, 2006. – 608 с.
4. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / Валентина Миколаївна Гриньова. – Х. : Основа, 1998. – 300 с.
5. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / Світлана Григорівна Карпенчук, – К. : Вища школа, 1997. – 304 с.
6. Кремень В. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / Василь Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с.
7. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя / Нина Васильевна Кузьмина. – Ленинград : ЛГУ, 1967. – 183 с.
8. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу / Антон Семенович Макаренко. – К. : Рад. шк., 1951. – 100 с.
9. Пантюк М. Опорні схеми з педагогіки. Дидактика. Ключові поняття та терміни. Модуль 1 / Микола Пантюк, Тетяна Пантюк. – Дрогобич : Коло, 2010. – 88 с.
10. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. [для студ. вищ. пед. закл. освіти] / Михайло Миколайович Фіцула. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 528 с.
11. Фурман А. Теорія і практика розвивального підручника : моногр. / Анатолій Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 288 с.
12. Шахов В. Базова педагогічна освіта майбутнього вчителя: загальнопедагогічний аспект / Володимир Шахов. – Вінниця : Едельвейс, 2007. – 383 с.

Кобрий Ольга. Моделирование содержания педагогических дисциплин в высших учебных заведениях Украины (вторая половина XX – начало XXI ст.). В статье прослеживается развитие представлений о моделировании содержания педагогических дисциплин в вузах, его объём и качество предлагаемой информации, ориентированности на творческую деятельность.

Обоснованы кардинальные изменения в трактовке педагогических процессов в связи с новым социальным заказом, эволюцией содержания педагогических дисциплин в вузах Украины на протяжении исследуемого периода, а также их отражением в учебных планах, программах, учебниках, пособиях.

Ключевые слова: моделирование содержания педагогических дисциплин, учебные планы, программы, учебники, пособия, социальный заказ.

Kobriy Olha. Modelling of the content of pedagogical disciplines in universities of Ukraine (the second half of the 20th – the beginning of the 21st century). The article traces the development of ideas about the model of the content of pedagogical disciplines, the volume and quality of information provided, orientation on creative activities. The author grounded dramatic changes in the interpretation of pedagogical processes in relation to the new social order, the evolution of the content of pedagogical disciplines in universities of Ukraine during the researched period, and their reflection in the curriculum, programs, textbooks.

Key words: modelling of the content of pedagogical disciplines, curriculum, programs, textbooks, social order.